

Др Оливера Драгишић*

Виши научни сарадник

Институт за новију историју Србије, Београд

МИЛОШ С. МИЛОЈЕВИЋ И ЈУЖНИ СРПСКИ ПРОСТОР: ПРОБЛЕМ ИСТОРИЈСКЕ БАШТИНЕ

Апстракт: Рад преиспитује место Милоша С. Милојевића у српској културној и историографској баштини, настојећи да његову личност и дело сагледа изван редуктивног одређења искључиво као псеудоисторичара. Анализом његове биографије, спора о методи, односа критичке историографије и псеудоисторије, као и студијом случаја “*Индијске руковети*”, показује се да су његове интерпретације прошлости биле део ширих националних, државних и идеолошких процеса у другој половини XIX века, са посебним ослонцем на простор српског југа. Посебна пажња посвећена је улози јужног српског простора као кључног места политичке употребе прошлости и повезаности илирских идеја, југословенства и псеудоисторијских конструкција у формирању националних наратива.

Кључне речи: баштина, историографија, псеудоисторија, Милош С. Милојевић, српски југ

*

Милош С. Милојевић спада у ред интригантнијих личности српске историје чије је дело, на први поглед, истраживано, описивано, коментарисано, парцијално систематизовано, али никада у целости научно уобличено и представљено у својој нуминозности. И у популарној култури и у савременој науци, Милојевић се недвосмислено и превасходно води као један од најпознатијих српских псеудоисторичара,¹ а таквим су

* nowrunlolarun@gmail.com; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2407-2389>

¹ Радивој Радић, *Криза историје*, Историја и псеудоисторија, Београд 2009; Коста Н. Милутиновић, „Иларион Руварац и Милош С. Милојевић“, *Манастир Гргетег. Прилози монографији*, Нови Сад 1988; Владимир Бован, *Косовско-метохијске народне песме у збирци Милоша С. Милојевића*, Приштина 1975; Оливера Драгишић, „Индија као инспирација у делима псеудонаучника: пример Индијске руковети“, *Култура: часопис за теорију и социологију културе и културну политику*, 181/2023, 45-58; Немања Радуловић, „Индија у мистификацијама Милојевића и Верковића“, *Годишњак* 13/2017–2018, 55–64; Димитрије Марковић, *Сербонини сведоци. Псеудоисторичари, неопаганизам и црква*, Бајина Башта 2025.

га сматрали и његови савременици Иларион Руварац, Иван Степановић Јастребов, Стојан Новаковић, Милан Кујунџић Абердар и други. Упркос низу чињеница које нам сугеришу да Милојевићевој личности ипак треба пажљивије прићи у научним истраживањима,² хуманистика га третира као мистификатора³ и кривотворца низа песама⁴ које је сакупљао по рубовима девтенаестовековног српског света.⁵ Више од 150 година Милош С. Милојевић, поред Симе Лукин Лазића⁶ и Пантелије Панте Срећковића

² Један од путоказа ка корекцији приступа сећању на личност Милоша С. Милојевића (понекад се наводи и без средњег слова) могла би бити чињеница да у Београду неке улице носе његово име.

³ Покушаји кривотворења народног предања нису били специфичност српског простора у новом веку, већ је та појава била уочљива и код других европских народа. Један од најпознатијих фалсификатора народне поезије био је Шкот Џејмс Макферсон (James Macpherson) из 18. века или, на пример, чешки слависта и писац Вацлав Ханка (Vaclav Hanka). Бован, Владимир, *Косовско-метохијске народне песме у збирци Милоша С. Милојевића*, Приштина, 1975, 7-8.

⁴ Изузетак је Ђорђе Бубало који у својој монографији *Писана реч у српском средњем веку* указује и на неке од доприноса Милоша С. Милојевића националном наслеђу, чиме се његова представа уравнотежује. Примера ради, обилазећи крајеве Старе Србије седамдесетих година XIX века, Милојевић је пронашао и набавио значајан број рукописа и три важне хрисовуље – другу и трећу дечанску хрисовуљу и Призренску тапију. Нашао је и један од ретких купопродајних уговора из средњевијековне Србије. Пронађена документа Милојевић је, иако су припадала његовој личној збирци, ставио на располагање научницима. Ђорђе Бубало, *Писана реч у српском средњем веку*, Београд 2009, 61, 64; Милош Јагодић, *Историја српског народа у Црној Гори, Хабсбуршкој монархији и Османском царству у 19. и почетком 20. века*, Београд 2022, 461-466.

⁵ Синтагма “српски свет“ ће у овом раду бити употребљавана у значењу које је имала у књизи Петра М. Никетића, аутора књиге „Српски свет“ из 1885. године. Никетић је био штампар Напредне странке, аутор низа историјских уџбеника у 19. веку: Петар М. Никетић, *Српски свет*, Београд 1885; Драгица Кољанин, „Настава и уџбеници историје у основним школама у Србији (1880-1913)“, *Истраживања* 24/2013, 359-372.

⁶ Милош С. Милојевић и Сима Лукин Лазић деловали су на истом пољу, са истим задатком, али у два различита правца: док је Лазић своје псеудонаучне поставке одашиљао ка хрватској псеудознаности, Милојевић је такву врсту обрачуна водио на српском југу. Више у: Оливера Драгишић, „Одакле долази Барбарогеније? Псеудонаучни елементи у стваралаштву Љубомира Мицића“, *Sto godina časopisa ZENIT 1921-1926-2021. A Hundred Years of the ZENIT Magazine*, Ур: Јовић, Б. и Суботић, И. Крагујевац-Београд 2021, 157–171; За сагледавање сличности у деловању путем псеудоисторије упоредити дела: Милоша С. Милојевића, *Одломци историје Срба и српских-југословенских земаља у Турској и Аустрији (1872)*, Београд 2015, са делом: Симе Лукин Лазића, *Кратка повјесница Срба: од постања српства до почетка XX века*, Загреб: Штампарија Карла Албрехта, 1894. или са садржајем његовог часописа *Врач погађач*.

(више као романтичара, мање као псеудонаучника) опстаје као једно од најпрепознатљивијих имена домаће псеудоисториографије. Но, да ли је псеудоисторија била једини домен његовог деловања?

Кратка биографија Милоша С. Милојевића

Иако је податке о Милојевићу једноставно пронаћи у појединим публикацијама и на интернету,⁷ овде ћемо указати на важније елементе из његове биографије, са посебним освртом на развој његове каријере. Смисао акцентовања његовог професионалног развоја лежи у томе што његова вертикална проходност у државној служби баца другачије светло на његову личност. Осим тог приступа, за разумевање његовог деловања од велике је важности и чињеница да се његово искључивање из домена српске науке одиграло кроз другу од две велике расправе које су у српском друштву биле вођене у XIX веку – кроз *спор о методи*.⁸ На крају, перцепција његове личности може се објаснити кроз антрополошку теорију Мери Даглас о чистом и опасном.⁹

Милош С. Милојевић је рођен 1840. године у свештеничкој породици, у селу Црна Бара, у Мачванском срезу Подрињског округа. Основну школу и гимназију завршио је у Шапцу и у Београду, да би потом, као државни стипендиста, школовање наставио (али не и завршио) у Москви, изучавајући права, филозофију и филологију словенских језика. По доласку у земљу 1866. године добио је место у државној служби као писар треће класе у Ваљеву, потом друге класе у Београду, врло брзо је постао и писар прве класе у Апелационом суду у Београду, да би до краја 1866. године још једном напредовао као секретар друге класе у трговачком суду у Београду. Већ 1870. године постао је професор Београдске гимназије, а 1873. године и управник Другог одељења Београдске богословије, место са којег је његово деловање постало видљиво и усмерено ка будућем учешћу у српско-турским ратовима. На Богословији је предавао српску историју и српску синтаксу. Са тог места је са четом својих ученика био ангажован у Првом и Другом српско-турском рату 1876-1878, одакле је – што га додатно чвршће везује за простор српског југа – постао професор и директор Лесковачке гимназије 1881. године. Ту је располагао и имањем. За управника Светосавске вечерње богословско-учитељске школе постављен је 1890. године. Уз то, после српско-турских ратова је, већ 1879. године, постао редовни члан Српског

⁷ Грађа за биографски речник чланова Друштва српске словесности, Српског ученог друштва и Краљевске академије (1841–1897), ур. Стипчевић, Н., Жујовић, Г. и Радојчић-Костић, Г. Београд 2008.

⁸ Шире о две расправе, од којих је прва била о Вуку и вуковском језику, погледати у: Мирослав Јовановић, *Језик и друштвена историја. Против Вука*, Београд: Службени гласник. 2022.

⁹ Meri Daglas, *Čisto i opasno: analiza pojmova prljavštine i tabua*, Beograd 2001.

ученог друштва, односно Одбора за науке државне и историјске и Одбора за науке филозофске и филолошке. Од 1892. године био је почасни члан Српске краљевске академије. Носилац је многобројних државних признања и ордена. Његов портрет је 1878. године израдио сликар Стеван Тодоровић.

Исте године (1868), када је у Београду основано Народно позориште, као једна од институција у којој је био развијан борбени дух за предстојеће ратове са Турском,¹⁰ основано је и удружење *Одбор за школе и учитеље у Старој Србији, Македонији и Босни и Херцеговини*. Та институција је настала на иницијативу Јована Ристића и београдског митрополита Михаила. На њеном челу налазио се архимандрит Нићифор Дучић, а истакнути чланови *Одбора* били су Пантелија Панта Срећковић и Милош С. Милојевић (посебно задужен за област такозване Старе Србије).¹¹ Са завршетком Источне кризе формирано је и Друштво „Свети Сава“ чија је мисија била културно и национално деловање међу Србима у Османском царству. Један од његових оснивача био је Милош С. Милојевић.

У време српско-турских ратова Милојевић је командовао добровољачким одредом својих ђака (Моравско-добричко-добровољачко усташки кор, Добровољачко-усташки рашко-ибарски кор, Дежевско-ибарски усташки кор), састављеним од младића из Србије, али и оних из Старе Србије, Македоније, Босне и Херцеговине (од чега је њих 30 било из редова Милојевићевих ученика са Богословије).¹² Умро је од болести у Београду 1897. године.

Наведени подаци из његове биографије говоре нам да Милојевић није био неурачунљива особа – како се можда може стећи утисак када се његова псеудоисториографска делатност форсира као најпрепознатљивији аспект његове личности, већ би се пре могло констатовати да је био човек од високог државног поверења, врло урачунљив, близак структурама власти, институцији Цркве и „илирима“. С обзиром на сву делатност коју је вршио, а пре свега организовање мрежа будућих ратника и културних и просветних делатника које су Кнежевина и Краљевина Србија упрегле у свој спољни политички правац ослобођења од Турака и ширења Србије на

¹⁰ Љубодраг Поповић, Поводом изложбе, *Народно позориште (1868-1918). Трагом докумената Архива Србије*, Београд, април-јун 1994, Београд: Музеј позоришне уметности Србије; Ђорђе Малетић, *Грађа за историју Српског народног позоришта у Београду*, Београд, 1884, 7.

¹¹ Милош Јагодић, *Историја српског народа у Црној Гори, Хабсбуршкој монархији и Османском царству у 19. и почетком 20. века*, Београд: Завод за уџбенике, 2022, 461-466.

¹² У Народној Библиотеци Србије у Београду се чува део архивске грађе, у оквиру фонда Архива Јована Хаци Васиљевића, у којем су претежно сачувани извештаји Милоша С. Милојевића са ратишта 1876-1878 године. У: НБС, Фонд млађих књижевних рукописа и архивалија, архива Јована Хаци Васиљевића, Р 413/ XI/14.

југ, можда би се о њему могло мислити и као о државном агенту. Отуда се и његова историјска, али и псеудоисторијска делатност, морају изместити из савремених, строгих и поједностављених перцепција његовог укупног ангажмана. А то даље отвара питање како ћемо се сећати и како ћемо баштинити и личности попут Милоша С. Милојевића.

Спор о методи

Прво начелно и системско искључивање лика и дела Милоша С. Милојевића из науке догодило се кроз процес који се у историографији назива *спор о методи*. Током XIX века у српском друштву и његовој култури биле су вођене две велике расправе које су својим исходима снажно определиле даље исходе и токове српске културе северно и јужно од Саве и Дунава. Прва од њих била је *расправа о српском књижевном језику* која је претежно била вођена у првој половини XIX века (1815-1847. године, са одјецима и 1850. и 1863. године), а која је резултирала победом *вуковског језика* у српској писаној култури. Друга је била *спор о методи* која је вођена 80-их година XIX века. Кроз ову другу се код Срба профилисала критичка историографија ранкеовског историцистичког типа.¹³ Но, за ову тему је потребно у кратким цртама скицирати развој историографије до *спора о методи* како би се, и из тог угла, мало јасније разумела позиција Милоша С. Милојевића.

Српска историографија се од краја XVIII века до почетка XX века постепено еманциповала као наука прошавши током XIX века своју прву фазу професионализације, што је подразумевало стваралачки лук од Павла Јулинца, Захарија Орфелина и Јована Рајића, до победе Љубомира Ковачевића и Илариона Руварца у спору са Пантелијом Пантом Срећковићем крајем XIX века. Романтичарске идеје, на чијим су се крајњим рубовима, као најизраженији облик романтизма, налазиле и псеудоисторијске идеје, биле су развијане током читавог XIX века. Оштра полемика која се водила кроз *Спор о методи* доприносила је, са једне стране, профилисању историографије као модерне дисциплине, али је, истовремено, утицала на хипертрофирање романтизма и псеудонауке.¹⁴ Једну од уобичајених полазишних тачака данашње историографије која у *спору о методи* види два различита пола – романтичаре и, условно говорећи, ранкеовце – можда треба модификовати утолико што је потребно скренути пажњу на чињеницу да лингвисти Илариона Руварца категоризује пре свега као романтичара, те се тако може рећи да се спор одвијао у оквиру сличних афинитета и истог циља

¹³ Мирослав Јовановић, Радивој Радић, *Криза историје*, Београд 2009, 47.

¹⁴ Бранко Радовановић, „Дијалектички однос романтичарске и критичке школе српске историографије 19. века“, *Теолошки погледи* XLVIII, 2, 333-335.

чији је крајњи домет требало да буде изградња нације и државе (питање је било само на којим поставкама). Отпадање псеудоисторије кроз *спор о методи* представљало је чишћење научне структуре од непотребних вишкова или оних аспеката који више, у контексту међународно признате српске државе на Берлинском конгресу, нису имали функцију (штавише – били су штетини).¹⁵

Парадоксалним се може чинити податак да је процес професионализације историографије код Срба био везан управо за романтизам (а не за критичку историографију). Историја се, као универзитетски предмет, појавила најпре на Великој школи 1838. године, а као „национална историја“ била је предавана од 1844. године, без сталних професора. Стабилизацијом процеса изградње српске историографије може се сматрати тренутак у којем је 1859. године за професора Велике школе био постављен управо романтичар Пантелија Срећковић.¹⁶ У таквом контексту још увек није била јасно разграничена критичка историографија од романтизма, па и његовог екстремног крила као што је псеудоисторија. И у таквом контексту, сасвим природно, Милош С. Милојевић, по доласку из Русије, није изгледао као појава која је својим начином интерпретације српске прошлости нарушавала устаљени или на строгим методолошким основама постављен историографски образац. Произвољности је у то доба било много и то не само у оквиру српске историографије, већ и у другим европским народима и њиховим наукама.

Спор о методи завршио се пензионисањем Пантелије Срећковића на месту професора Велике школе, а на његово место био је постављен историчар Љубомир Ковачевић. Тако су од 1893. године и романтичарски и псеудоисториографски начин интерпретације националне прошлости били искључени из историографије. Тиме је уједно почео и други талас професионализације историографије који је кулминацију доживео у међуратној Југославији. Такав расплет догађаја делимично нам пружа одговор на питање како је и зашто до краја XIX века Милош С. Милојевић био не само толерисан, већ и протежиран у државној администрацији и у образовном систему Кнежевине и Краљвине Србије: све док се Срби нису кроз ратове против Турака изборили за ослобођење и међународно признање, изгледа да је и псеудоисторија (или посебно она) представљала саставни део стратегије у борби за ослобођење. И као таква била је потребна, што за нијансу мења савремени однос према феномену псеудоисторије и личности Милоша С. Милојевића, не у правцу правдања таквог начина

¹⁵ О том процесу видети више у: Оливера Драгишић, „О `чистом` и `опасном` на пољу историографије. Неколико примера“, *Наслеђе Андреја Митровића. Зборник радова са конференције одржане поводом десет година од смрти професора Митровића*, Ур: Немања Радоњић, Београд 2024, 401-415.

¹⁶ М. Јовановић, Р. Радић, *н.д.*, 46.

писања о прошлости, већ у правцу разумевања појаве феномена и његовог функционисања.

Јужни српски простор: пример Индијских руковети

Премда у домаћој науци није кристалисана слика о односу такозваних „илира“ као носилаца југословенске идеје и српских националних делатника и њихових идеја, извори остављају довољно простора да се о спрези и укрштањима националне и југословенске идеје може говорити. У историографији није непознато да је у оквиру илирске идеологије ослобађање Срба од Турака и стварање српске државе требало да представља први важан корак у потоњем процесу стварања Југославије (други важан корак требало је да представља издвајање Хрватске из Аустроугарске монархије, па зато и не чуде развијене обавештајне мреже које су, по том питању, постојале на релацији Београд-Загреб).¹⁷ Отуда су српски национални борци и делатници, ма из ког домена да су долазили – управљачког, војног, администартивног, културног – често персонално и идејно бивали повезани са „илирима“ и идејом о „југославији“.¹⁸ Југ је и у српској националној идеји и у југословенској идеји био не само природни правац ширења, већ и најмањи заједнички именилац. Тако се може објаснити и наслов Милојевићеве књиге *Одломци историје Срба и српских-југословенских земаља у Турској и Аустрији* из 1872. године (подвукла О. Д.).¹⁹ Та књига је делимично била инспирисана тадашњим познатим делом француског лингвисте Сипријана Робера, *Le monde gréco-slave* (Грчко-словенски свет), у оквиру које је једно поглавље било посвећено Србима и њиховој историји.²⁰ Управо је делове тог текста Милојевић погрешно интерпретирао одступајући од изворног значења текста, али он није био први који је такав фалсификат

¹⁷ Војислав Ј. Вучковић, „Неуспела политичка акција Матије Бана 1860-1861“, *Историјски часопис* IX-X (1959), 381-409; Љубомир Дурковић Јакшић, „Прилог проучавању пропагандног рада за ослобођење и уједињење Југословена 1860-1862. године“, *Историјски записи* 21 (1964), 11-44; Милорад Екмечић, *Дуго кретање између клања и орања. Историја Срба у новом веку (1492-1992)*, Београд 2019, 223.

¹⁸ Како је историографија установила – Матија Бан је први употребио појам *Југославија* у песми „Јадовање над Призреном“ која је објављена у хрватском часопису *Зора Далматинска*, 23. октобра 1848. године. У: Јелена Пауновић, „Матија Бан – од дукатовачких чланака до шефа пресбириа“, *Српске студије* VII, 162-178, 166; Међутим, могуће је, како то сугеришу извори, употребу те речи померити на неколико година раније, на 1845. годину. У: Архив САНУ, Фонд Матије Бана V-1/50, *Лична и политичка преписка 1839-1886*, Александру Бановићу, Паја Чавлановић у Крагујевцу, 10. 3. 1845.

¹⁹ Милош С. Милојевић, *Одломци историје Срба и српских-југословенских земаља у Турској и Аустрији*, Београд 1872.

²⁰ Cyprien Robert, „Le monde gréco-slave. V, Les Serbes. Histoire du prince Miloch“, *Revue des Deux Mondes, période initiale*, tome 1, 1843, 817.

начинио. Из личног фонда Матије Бана сазнајемо да је текст на српски језик (у изводима) превео Матија Бан још 1844. године, да тај превод није био штампан већ да је у рукопису и преписима преко Банових агената, односно преко мреже преводаца, био растуран и ширен по српском и словенском простору. Такође, из Банове личне преписке увиђамо да је на местима на којима је Сипријан Робер писао реч „Срби“ – Бан писао „Југословени“.²¹ Примера ради, Матија Бан је својим агентима и пријатељима писао да је превео једно дело „о Југословенима и Грцима“ (мислећи на *Le monde gréco-slave*).²² Отуда се југословенство као идеја која се везује за Србе може срести и код Милоша С. Милојевића, јер је Банов превод кружио по српском културном простору, само што је Милојевић „словенска“ места у тексту Сипријана Робера замењивао појмом „српски“. То је само један у низу од примера којим се може означити одступање од историографске истине идеолошким и тенденциозним закривљењем превода. Но, оно што је свима – и Французима и „илирима“ и Србима било важно – био је „простор југа“.²³

Према модерним схватањима о спровођењу власти, на пример оном које је поставио Мишел Фуко, нити једна структура власти не може

²¹ Тај рукопис нам није сачуван и због тога не можемо тачно рећи на који је начин Матија Бан манипулисао појмовима у преводу. Оно што данас имамо, осим Банових записа из његовог личног фонда, је и само дело Сипријана Робера, а у њему се од појмова наводе следеће категорије: Грко-Словени, Словени, славизам, славофили, Европски Словени, Славо-Грци, македонски Словени, Славо-Татари, Славонија, јужни Словени, слависти, турски Словени, илирски Словени, албански Словени, дунавски Словени, оријентални Словени и др., али појам *југословен* не постоји. У: Cyprien Robert, „Le monde gréco-slave. V, Les Serbes. Histoire du prince Miloch“, *Revue des Deux Mondes, période initiale*, tome 1, 1843.

²² Архив САНУ, фонд Матије Бана, V-1/50, Лична преписка, Писмо Александру Бановићу у Ваљево, 10.3. 1945.

²³ Да је Француску спољну политику занимао простор јужног Балкана сведочи чињеница да су после Кримског рата у својој стратегији развијали идеју о Србији као вице-краљевству у оквиру Османског царства, што је био статус који је имао и Египат. Њихова идеја је била да српско вице-краљевство обухвата простор средњевековног Душановог царства. Када је Порта такав предлог одбила, француска агентура је у Србији стимулисала борбу против Турака. Русију је такође занимао југ Балкана, само је у њиховој верзији јужни Балкан требало да буде организован кроз појам *јужни Словени* (док су „илири“ југ Балкана описивали појмом *југославија*). За српску Кнежевину, *југ* је једноставно био описан појмом *Стара Србија*, што је појам који је проистигао из свести српске управљачке елите и њеног народа да се јужно од Кнежевине у средњем веку простирала земља која им је припадала, а која се углавном поклапала са границама Милутинове средњевековне државе. Сматрали су да на тај простор Османске царевине полажу историјско право. М. Екмечић, *н.д.*, 249. О појму Стара Србија видети: М. Јагодић, *Историја српског народа у Црној Гори, Хабсбуршкој монархији и Османском царству у 19. и почетком 20. века*, Београд, 2022, 461-466.

бити успостављена без пратеће идеологије, без одређене врсте знања или представа.²⁴ Тако је било и у случају српске администрације која је планира да кроз ратове против Турака успостави своју власт на простору Старе Србије, а без снажне, надахњујуће идеје, то је био тешко изводљив циљ. Један део инспирације за борбу долазио је из историје, из осећаја да Срби имају историјско право на простор Старе Србије, односно на простор своје средњовековне државе. Други део надахнућа долазио је из псеудоисториских извора и може се претпоставити да је служио пре свега као мобилизациони фактор у предстојећим борбама. Треба, притом, имати на уму, да није само српски народ на Балкану развијао своје псеудопоставке и референце на националну прошлост, то су чинили и други народи, а на простору Старе Србије српске псеудоисторијске тезе сударале су се са албанским. Такође је над одређеним просторима, као као што је то био случај са Босном и Херцеговином, посебно у време Калајевог режима, био вршен културни инжењеринг чији су поједини аспекти такође припадали домену псеудоисторије. А како се „југ“ (у овом случају простор Старе Србије) обрађивао у псеудоисторијским интерпретацијама у контексту борбе за ослобођење од Турака, нека нам, као пример, послужи текст такозване *Индијске руковети*, фалсификата који је израдио Милош С. Милојевић. Овде ћемо описати садржаје и неке од карактеристика тог рукописа у којем су простор српског југа и Индија повезани кроз народну поезију.

Најпре, потребно је рећи нешто о самом делу које ће овде послужити као студија случаја. Реч је о књизи *Обредне пјесме древних Срба из Индије*, за коју је рецензију написао Ђорђе Јанковић.²⁵ „Рукопис“ је, према речима приређивача, пронађен 2004. године у старој књижници манастира Бођани чији је оригинални наслов гласио *Песме и обичаји укупног народа српског – Обредне песме*. Књигу је, како се наводи, први пут штампао Милош С. Милојевић 1869. године у Београду у Државној штампарији. У њој је Милојевић сабрао 345 обредних песама за које се каже да су већином изузетно старе и вредне. Из тог рукописа приређивачи су издвојили 23 „индијске песме“ груписане у поглављу *Индијска руковети*. О веродостојности песама приређивач се изјаснио позивајући се на рукопис самог Милојевића из 1869. године: „...да је (свеска) сакупљана и преписивана онако како су је уста казивача и певача изговарала. Да је потпуно верна у свему, како у говору, тако у појединим речима и изразима.“ Па ипак, изворна основа ових песама више је него проблематична с обзиром на доказане Милојевићеве интервенције у њиховом садржају.²⁶

²⁴ Мишел Фуко, *Моћ/знање. Одабрани списи и разговори. 1972-1977*, Нови Сад 2012, 9.

²⁵ Александар Лома, *Пракосово. Словенски индоевропски корени српске епике*, Београд 2002, 56–58; Александар Лома, *И на небу и на земљи. Огледи о коренима српске и словенске усмене епике*, Београд 377.

²⁶ В. Бован, *н.д.*, 15-45.

У поменутој збирку ушло је и неколико песама које није „прикупио“ Милојевић. Тако *Индијску руковет* отвара песма *Свеци благо дијеле* којом је Вук Караџић почео своју збирку *Најстарије песме јуначке* из 1823. године, а коју је записао у Срему од следеће певачице Степаније. Смисао мешања Вукових песама са оним Милојевићевим је у појачавању веродостојности ових других. Милојевићево тумачење песама смешта историју Срба у најстарије епохе Индије и објашњава разлоге селидбе Срба из Индије (услед напада Киндушана, Кинеза и мисирских царева на индијски простор на којем су наводно живели Срби). Друга песма у којој се помиње Индија је *Босиљак и роса* коју је Вук Краџић 1841. године записао у Рисну. Исту песму под називом *Љуто цвили ситан босиоче* записао је Петар Вукосављевић у селу Јошаница на Хомољу, где је записана и песма *Роса робињица* (*Везак везла Роса робињица*).

После ове три песме у *Индијској руковети* следи низ од 15 песама у којима се помиње Индија. Тај низ почиње песмом *Сива Жива* коју је, према Милојевићевом сведочењу, у Призрену записао свештеник Јово Станимировић. У њој је, на основу топонима који су наведени у Милојевићевом издању, описан индијски потконтинент, простор који се доводи у везу са прапостојбином Срба. Српско порекло се у тумачењу те песме повезује с простором на којем су настале веде. Тумачи обредних песама су се у својим објашњењима ослонили на Милојевићев спис *Одломци историје Срба и српских-југословенских земаља у Турској и Аустрији* из 1872. године, у којем је он стотинак страна посветио теми „Срба у Индији“. У песми *Мостарка дивојка* коју су приређивачи *Индијске руковети* преузели из књиге Александра Ломе *Пракосово – словенски и индоевропски корени српске епике*, спомиње се Индија, а песма је забележена у Повљу на Брачу. У песми *Јак цар* коју је уз песму *Вељи Чуј* записао „Скендер, Србин мухамеданске вере у Босни“, појављују се, како приређивачи тврде, имена река Чуј и Дунав. Са песмом *Девојка са реке Чуј* завршава се трилогија песама у којима се помиње река Чуј, а песма је записана у Мачви. Према разумевању приређивача *Индијске руковети*, у ове три песме опеван је судбоносни бој на реци Чуј који је и по „Србе у Индији“ имао далекосежне последице, судбоносне по њихов опстанак на тим просторима. Девојка која је обилазила поље после боја има карактеристике виле и способност да „мртве војнике разбуди и у град уведе“. Необична девојка са реке Чуј, после великог пораза у пресудној бици, доводи се у везу са Косовком девојком, односно Санвилком (као и са Валкиром). Ослањајући се на Милојевића и Шафарика, приређивачи су значајан простор посветили имену града Ниша, доводећи га, као и реку Нишаву, у везу са низом топонима у Индији. У овај опсег песама ушла је и песма *Ој, Јарило, престаши ратило* у којој „Срби у Индији“ позивају бога рата Јарила да им помогне у предстојећем боју,

а посебан значај стављен је на црвену боју која повезује наводне српске ратнике из Индије са онима из времена Косовске битке.

Какви се још мотиви о Индији налазе у *Индијској руковети*? Ту су аналогии између словенских и индијских божанстава као један од кључних аргумената за конструкцију директне везе између српског југа и „индијске прапостојбине“. Трансфер и утапање божанстава једних у друге изведен је преко језичких аналогја (Свети Илија је изједначен са Перуном, а овај са индијским громовником Индром). Осим тога, велика пажња посвећена је сличности у обичајима између савремених Срба и њихових индијских „предака“, а словенство савремених Срба сматра се платформом преко које је успостављена веза са Индијом. Целокупни наратив повезивања Србије и Срба са Индијом формиран је, може се претпоставити, још у XIX веку у контексту борбе за престиж на територију на којој су живееле етнички разнолике групе. Таква конструкција ослања се на историјско право чија логика каже да онај народ који је историјски старији полаже више права на одређени простор. Отуда је било недовољно позивање на средњевековно наслеђе на просторима које је требало тек освајати, док је увезивање тог и других српских простора са древном Индијом гарантовало примат у праву на територију. Тако су бар тврдили творци псеудоисторијских поставки.

Закључак

Личност и дело Милоша С. Милојевића показују да однос историје и псеудоисторије није могуће разумети искључиво кроз једноставну поделу на научно и ненаучно. Иако је савремена историографија с правом одбацила његове конструкције о најстаријој прошлости Срба и указала на бројне фалсификате и методолошке недостатке, његово место у српској културној историји не може се свести само на улогу псеудоисторичара. Биографски подаци, његово место у државној служби, учешће у просветној и националној политици, као и ангажман у српско-турским ратовима, показују да је деловао као део ширег државног и националног пројекта. Управо зато је неопходно разликовати научну оцену његових историографских тврдњи од историјског разумевања околности у којима су такве идеје настајале и имале друштвену функцију.

У том смислу, *спор о методи* из осамдесетих година XIX века представља преломну тачку у развоју српске историографије. Победом критичке, на изворима засноване историографије, успостављена је јасна граница између научног истраживања прошлости и романтичарских, а нарочито псеудоисторијских интерпретација. Та граница, међутим, не сме довести до тога да се изгуби из вида историјски контекст у којем су псеудоисторијске конструкције функционисале. Оне нису биле случајни

производ појединачне маште, већ део интелектуалног амбијента националног романтизма, карактеристичног не само за Србију него и за читаву Европу XIX века. Док је историографија настојала да реконструише прошлост на основу критике извора, псеудоисторија је прошлост обликовала у складу са идеолошким и политичким потребама. Управо у томе лежи суштинска разлика између те две праксе.

Истовремено, одбацивање псеудоисторије као научно неутемељеног наратива о националној прошлости, не значи да она није предмет легитимног научног интересовања. Напротив, она представља важан историјски феномен који открива механизме формирања националних митова, политичке мобилизације и културне легитимације. Због тога је и Милоша С. Милојевића потребно истраживати не као аутора чије би историјске тврдње требало рехабилитовати, већ као сведочанство времена у којем су се историја, политика, национална идеологија и култура међусобно прожимале. Такво читање омогућава да се боље разуме не само његова личност већ и развој српске историографије, која је управо кроз разграничење са романтичарским и псеудоисторијским наслеђем изградила сопствени научни идентитет. А то нам све помаже да и данас псеудоисторију посматрамо кроз такве категорије. Са псеудоисториографијом се не обрачунава, она се, као наличје историографије, посматра и анализира.

Друга важна поента овог рада односи се на место српског југа у формирању и функционисању псеудоисторијских наратива. Анализа показује да простор Старе Србије није био само географски оквир националног деловања, већ и кључно симболичко поље на којем су се укрштали политика, историја и мит. Управо је југ представљао простор на којем је било неопходно изградити што снажније историјско оправдање за српско национално присуство кроз процес ослобађања од Турака. Средњовековна традиција и косовско наслеђе били су значајни елементи тог процеса, али су у појединим случајевима, као код Милоша С. Милојевића, очигледно процењени као недовољни. Зато су конструисани дубљи, параисторијски и митски слојеви прошлости који су Србе повезивали са Индијом, најстаријим цивилизацијама или измишљеним прапостојбинама. Такве конструкције имале су задатак да српско присуство на југу представе као исконско и временски неупоредиво старије од присуства других народа.

Студија случаја *Индијске руковети* јасно показује механизме таквог поступка. Народне песме, стварне или накнадно прерађене, више нису служиле као етнографски извор већ као средство доказивања унапред постављене тезе. Простор српског југа постајао је тако симболички повезан са древном Индијом, ведском традицијом и праисторијском прошлошћу Срба. У таквом наративу југ није био периферија српске историје већ место на којем се наводно завршавао вишемиленијумски историјски пут српског

народа. Управо због тога је југ постао једно од најплоднијих подручја за развој псеудоисторијских конструкција, јер је политичка потреба за легитимизацијом националних претензија била најизраженија управо на том простору.

Посматрано из шире перспективе, овај механизам није представљао искључиво српску специфичност. И друге балканске националне идеологије, као и поједине империјалне политике, прибегавале су сличним конструкцијама историјског права, културног инжењеринга и митотворства. Управо зато се псеудоисторија која је повезана са простором српског југа не може разумети изоловано, већ као део ширих европских процеса националне мобилизације током XIX века.

Посебну пажњу заслужује и веза између илирске идеје и појединих псеудоисторијских конструкција XIX века. Пример превода и интерпретације дела Сипријана Робера, *Le monde gréco-slave*, показује да идеолошко обликовање прошлости није било искључиво обележје Милоша С. Милојевића. Још је Матија Бан, у оквиру својих политичких и илирских активности, у рукописном преводу Роберовог текста поједине одреднице о Србима замењивао ширим појмом „Југословени“, прилагођавајући тако оригинални текст идеји југословенског политичког заједништва. Милојевић је, с друге стране, исти текст користио у супротном смеру, замењујући Роберове словенске одреднице српским и проширујући српски историјски континуитет далеко изван оквира које је допуштала критичка наука. У оба случаја није реч о пуком преводилачком поступку, већ о идеолошкој интервенцији у тексту, којом је историја постајала средство политичке артикулације савремених циљева. Отуда се може закључити да је псеудоисторија у XIX веку функционисала као један од инструмената и националних и југословенских концепција, а не искључиво као маргинална или индивидуална појава. Разлика између Бана и Милојевића није била у самом механизму идеолошке употребе прошлости, већ у политичком хоризонту који су настојали да таквим интерпретацијама легитимишу – Бан југословенско заједништво, а Милојевић српску историјску ексклузивност. Управо зато њихови примери показују да су национална идеологија, југословенска идеја и псеудоисторијски дискурс у другој половини XIX века били далеко испреплетенији него што се то најчешће претпоставља.

На крају, баштина Милоша С. Милојевића показује да је неопходно истовремено задржати две аналитичке перспективе. Са једне стране, критичка историографија мора остати доследна у одбацивању фалсификата и методолошки неутемељених интерпретација прошлости. Са друге стране, историја идеја и културе не сме занемарити чињеницу да су управо такве интерпретације имале снажан политички, културни и мобилизациони утицај у времену свог настанка. Због тога Милојевићево дело није важно као извор

сазнања о најстаријој прошлости Срба, већ као извор за разумевање начина на који су у XIX веку прошлост, национална политика и простор српског југа били међусобно повезивани. Управо у томе лежи његова стварна историјска вредност и разлог због којег остаје неизоставан предмет истраживања, не упркос својој псеудоисторији, већ управо због онога што она доста тога открива о времену, друштву и политичкој употреби прошлости.

Необјављени извори:

Архив Српске академије наука и уметности, Фонд Матије Бана V-1/50, *Лична и политичка преписка 1839-1886*, Александру Бановићу, Паја Чавлановић у Крагујевцу, 10. 3. 1845.

Народна библиотека Србије, Фонд млађих књижевних рукописа и архивалија, архива Јована Хаџи Васиљевића, Р 413/ XI/14.

Објављени извори:

Грађа за биографски речник чланова Друштва српске словесности, Српског ученог друштва и Краљевске академије (1841–1897), (Ур. Стипчевић, Н., Жујовић, Г. и Радојчић-Костић, Г.), Београд, 2008.

Лазић Лукин, Сима, *Кратка повјесница Срба: од постања српства до почетка XX века*. Загреб 1894.

Малетић, Ђорђе, *Грађа за историју Српског народног позоришта у Београду*. Београд, 1884.

Милојевић, С. Милош, *Одломци историје Срба и српских-југословенских земаља у Турској и Аустрији*, Београд, 1872.

Милојевић, С. Милош, *Одломци историје Срба и српских-југословенских земаља у Турској и Аустрији (1872)*, Београд, 2015.

Обредне пјесме древних Срба из Индије, (Ур: Вулин, Б.), Београд, 2008.

Cyprien, Robert, „Le monde gréco-slave. V, Les Serbes. Histoire du prince Miloch“, *Revue des Deux Mondes, période initiale*. Tome 1, 1843.

Литература:

Ајдачић, Дејан, *Перунославија*, Београд, 2016.

Ајдачић, Дејан, *Прилог истраживању фолклора балканских Словена*, Београд, 2004.

Бован, Владимир, *Косовско-метохијске народне песме у збирци Милоша С. Милојевића*, Приштина, 1975.

Бубало, Ђорђе, *Писана реч у српском средњем веку*. Београд: Стубови културе, 2009.

Вучковић, Ј. Војислав, „Неуспела политичка акција Матије Бана 1860-1861“. *Историјски часопис* IX-X, Београд, 1959, 381-409.

Daglas, Meri. *Čisto i opasno: analiza pojmova prljavštine i tabua*, Београд, 2001.

Драгишић, Оливера, Одакле долази Барбарогеније? Псеудонаучни елементи у стваралаштву Љубомира Мицића. *Sto godina časopisa ZENIT 1921-1926-2021. A Hundred Years of the ZENIT Magazine*, ур: Јовић, Б. и Суботић, И. Крагујевац – Београд, 2021, 157–171.

Драгишић, Оливера, „Идеолошко-политичке интерпретације средњовековних тема у уџбеницима историје у Бугарској и Југославији 1944–1953“, *Традиција и трансформација. Политичке и друштвене промене у Србији и у Југославији у 20. веку*, књ. 1, Београд, 2015.

Драгишић, Оливера, „Индија као инспирација у делима псеудонаучника: пример Индијске руковети“, *Култура: часопис за теорију и социологију културе и културну политику* 181, Београд, 2023, 45-58.

Драгишић, Оливера, „О `чистом` и `опасном` на пољу историографије. Неколико примера“. *Наслеђе Андреја Митровића. Зборник радова са конференције одржане поводом десет година од смрти професора Митровића*, (Ур. Немања Радоњић, Београд, 2024, 401-415.

Драгишић, Оливера, „Прабугари у бугарским и југословенским уџбеницима историје. Компаративна анализа бугарских и југословенских уџбеника историје 1944–1953.“ *Историјска трибина. Истраживања младих сарадника Института за новију историју Србије* 1, Београд, 2013, 201–219.

Дурковић Јакшић, Љубомир, „Прилог проучавању пропагандног рада за ослобођење и уједињење Југословена 1860-1862. године“. *Историјски записи* 21, Цетиње, 1964, 11-44.

Екмечић, Милорад, *Дуго кретање између клања и орања. Историја Срба у новом веку (1492-1992)*. Београд 2019.

Јагодић, Милош, *Историја српског народа у Црној Гори, Хабсбуршкој монархији и Османском царству у 19. и почетком 20. века*, Београд, 2022.

Јовановић, Мирослав и Радић, Радивој, *Криза историје*, Београд, 2009.

Јовановић, Мирослав, „Један заборављени међаш – ’Преглед битке Косовопољске...’ Василија Суботића или прва српска психоисторија“. *Годишњак за друштвену историју* 2, Београд, 1995, 241–259.

Јовановић, Мирослав, *Језик и друштвена историја. Против Вука*, Београд, 2022.

Кољанин, Драгица, „Настава и уџбеници историје у основним школама у Србији (1880-1913)“, *Истраживања* 24, Нови Сад, 2013, 359-372.

Лома, Александар, *И на небу и на земљи. Огледи о коренима српске и словенске усмене епике*, Београд, 2023.

Лома, Александар, *Пракосово. Словенски и индоевропски корени српске епике*, Београд, 2002.

Марковић, Димитрије, *Сербонини сведоци. Псеудоисторичари, неопаганизам и црква*, Бајина Башта, 2025.

Милутиновић, Н. Коста. „Иларион Руварац и Милош С. Милојевић“. *Манастир Гргетег. Прилози монографији*, Нови Сад, 1988.

Никетић, Петар, М. *Српски свет*, Београд, 1885.

Николов, Александър, „Параисторията като феномен на прехода: `преоткриването` на древните Българи“, *ИСТОРИЧЕСКИЯТ ХАБИТУС ОПРЕДМЕТЕНАТА ИСТОРИЯ Сборник в чест на 65 – годишнината на доц. д-р Румен Донков*. София: Исторически факултет на СУ „Св. Кл. Охридски“ и Кооперация ИФ-94, 2013, 24-63.

Пауновић, Јелена, „Матија Бан – од дукатовачких чланака до шефа пресбирора“, *Српске студије VII*, Београд, 2016, 162-178.

Поповић, Љубодраг, *Поводом изложбе, Народно позориште (1868-1918)*. Трагом докумената Архива Србије, Београд, април-јун 1994, Београд, 1994.

Раденковић, Љубинко, «Кривотворење фолклора и митологије. Неки словенски примери», *Зборник Матице српске за књижевност и језик* 1–3, Нови Сад, 2005, 29–44.

Радић, Радивој, *Историја и псеудоисторијам*, Криза историје, Београд, 2009.

Радовановић, Бранко, „Дијалектички однос романтичарске и критичке школе српске историографије 19. века“, *Теолошки погледи XLVIII-2*, Београд, 2015, 325–338.

Радуловић, Немања, „Индија у мистификацијама Милојевића и Верковића“, *Годишњак* 13/2017–2018, 55–64.

Радуловић, Немања, Ново схватање митологије у српској култури 19. века. *Културни Трансфер Европа–Србија у XIX веку*, Београд, 2023, 167–196.

Тирковић, Сима, *О историографији методологији*, Београд, 2007.

Фуко, Мишел, *Моћ/знање. Одабрани списи и разговори. 1972-1977*, Нови Сад, 2012.

Summary

Olivera Dragišić

MILOŠ S. MILOJEVIĆ AND THE SOUTH SERB AREA: THE PROBLEM OF THE HISTORICAL HERITAGE

This article reconsiders the place of Miloš S. Milojević in Serbian cultural and historiographical heritage by moving beyond the conventional perception of him solely as a pseudo-historian. Through an analysis of his biography, the

nineteenth-century “Methodological Dispute” in Serbian historiography, and the case study of the *Indian Anthology* (*Indijska rukovet*), the paper argues that Milojević’s historical interpretations should be understood within the broader framework of Serbian state-building, national ideology, and the political use of the past. Rather than rehabilitating his pseudo-historical claims, the study examines their social and political functions in the context of the struggle for the liberation and integration of the southern Serbian lands.

Particular attention is devoted to the relationship between critical historiography and pseudo-history, demonstrating that their separation at the end of the nineteenth century marked the professionalization of Serbian historical scholarship, while pseudo-history itself remained an important historical phenomenon worthy of scholarly analysis. The paper further highlights the southern Serbian territories as the principal geographical and symbolic space in which pseudo-historical narratives were constructed to legitimize national claims. Finally, by examining the reinterpretation of Cyprien Robert’s work through Matija Ban and Milojević, the article points to the intersections of Illyrianism, Yugoslavism, and Serbian national ideology, showing how different political projects employed similar mechanisms of ideological reinterpretation of the past.

